

ontwikkeling van de politieke verhoudingen in Noord-Holland weergegeven en geanalyseerd. De opkomstpercentages waren bij de verkiezingen over het algemeen laag (rond de 30%) tot door de uitbreiding van het kiesrecht in 1889 en 1898 de politieke belangstelling sterk groeide en de gang naar de stembus door 60% van de kiesgerechtigden gemaakt werd. In 1913 was het opkomstpercentage zelfs 80%. Confessionelen en socialisten verdreven de liberalen van het pluche, die tientallen jaren lang dank zij het beperkte kiesrecht en enige 'kieswetgeografie' (indeling van de kiesdistricten) 60 of meer van de 77 zetels in de Staten bezet hadden weten te houden. De liberalen kregen van toen af nog maar 25% van de stemmen. In de bestudeerde periode van tachtig jaar voltrok zich ook geleidelijk de transformatie van de politieke basis in de vorm van een kiesvereniging tot de moderne politieke partij met zijn programma, leidsmannen en periodieken. Duidelijk laten de auteurs ook zien, hoe de vooral persoonsgebonden tegenstellingen in het midden van de negentiende eeuw plaatsmaken in het *fin de siècle* voor uitgesproken partijpolitieke keuzes bij de Statenverkiezingen.

In het tweede gedeelte, het Repertorium, wordt een zeshonderdtal Statenleden uit Noord-Holland in korte biogrammen geïdentificeerd. Het is jammer dat in al die recent verschenen prosopografische studies een verschillende systematiek bij het samenstellen en weergeven van de biogrammen gevolgd wordt. Zo zijn bij deze Statenleden niet opgenomen de eventuele kinderrijkdom, noch de opleiding die ze genoten hebben. Het hier gemaakte onderscheid tussen 'loopbaan', 'functies' en 'Statenlidmaatschap' is niet altijd even helder. Ondanks de hier en daar soms vreemde omissies bevatten de biogrammen een schat aan persoonlijke en maatschappelijke gegevens over de betrokkenen. Hoewel deze gegevens roepen om nadere uitwerking, zeggen de auteurs nadrukkelijk geen analyse van al deze persoonsgebonden gegevens te willen maken. Bij elke persoon wordt wel een categorie 'relaties' vermeld, maar deze heeft slechts met naaste familie te maken en niet met bijvoorbeeld netwerken. Overigens zijn de vermeldingen bij relaties erg onvolledig. Een voorbeeld: met het door Van Felius en Metselaars zelf genoemde seriewerk *Nederland's Patriciaat* valt gemakkelijk te achterhalen dat Cornelis Fock geparenteerd was aan bijvoorbeeld de Statenleden Van Eeghen, Huidekoper, Portielje, Rahusen, Tindal en Den Tex. Er staat echter achter 'relaties': 'niet bekend'. Niettemin, deze grotendeels doopsgezinde coterie was in de Amsterdamse bestuurlijke en financiële wereld nogal invloedrijk. Overigens verdient deze unieke studie spoedig navolging en nadere uitwerking. Een systematisch onderzoek naar de samenstelling van de Provinciale Staten in welke provincie dan ook ontbrak tot nu toe. Het boek geeft bovendien meer dan de titel belooft, namelijk inzicht in de ontwikkeling van de politieke verhoudingen in een voor ons land bepaald niet onbelangrijke provincie.

G. A. M. Beekelaar

P. H. M. Thissen, *Heideontginning en modernisering, in het bijzonder in drie Brabantse Peelgemeenten 1850-1940* (Dissertatie Nijmegen 1993; Utrecht: Uitgeverij Matrij, 1993, 332 blz., f49,95, ISBN 90 5345 027 0).

Blijkens de ondertitel van zijn boek 'Nederland als polderland' rekende dr. A. A. Beekman in de eerste helft van deze eeuw Laag-Nederland tot de 'belangrijkste helft van ons land'. En hij was niet de enige die zo dacht. Historici en geografen hebben in de negentiende en twintigste eeuw meer belangstelling getoond voor het polderland dan voor de zandgronden. En als zij al belangstelling hadden voor de hogere delen van ons land, dan waren zij vooral geïnteresseerd in het 'oude' landbouwbedrijf met zijn akkercomplexen, heidevelden en schaapskudden. Voor

de moeizame arbeid die samenhang met de ontginning van die eertijds uitgestrekte heidevelden, bestond nauwelijks enige aandacht. Gelukkig heeft de Nijmeegse geograaf G. P. van de Ven indertijd het initiatief genomen om deze omissie aan te vullen. Het resultaat daarvan is de dissertatie van P. H. M. Thissen, die thans ter bespreking voorligt.

In zijn Inleiding stelt Thissen dat het begrip 'heideontginningen' misverstanden kan oproepen. De heide vormde eertijds namelijk een belangrijk onderdeel van het landbouwbedrijf. Door verbetering van de ontsluiting en de ontwatering was het mogelijk om van deze gronden een intensiever gebruik te maken, maar zonder problemen ging dat niet. Vaak waren de heidevelden zwaar uitgemergeld door de eeuwenlange strooiselroof en beweiding met schapen. Voordat dergelijke heidepodsolen geschikt waren voor landbouwkundig gebruik, moest men ze decennia lang onder bos laten liggen. De plaatselijke boerenbevolking beschikte als regel niet over de kennis noch over het kapitaal dat nodig was om de bodemgesteldheid van de heidevelden te verbeteren en die gronden geschikt te maken voor de landbouw. Hoe ging het ontginningsproces dan in zijn werk en wie nam daarbij het voortouw?

Thissen heeft de heideontginningen in de Peelgemeenten Bakel, Boekei en Gemert beschreven als een onderdeel van het moderniseringsproces dat de Brabantse samenleving heeft doorlopen in de negentiende en twintigste eeuw. Hij heeft deze ontginningen willen bestuderen en beschrijven als sociaal-geografisch verschijnsel. Daarbij ging het hem zowel om de vormkenmerken van het landschap dat toen is ontstaan, als om de maatschappelijke kenmerken van de groepen die bij de ontginningen betrokken waren. De achterliggende gedachte was dat de verscheidenheid in vormkenmerken van het landschap heeft samengehangen met de verscheidenheid in maatschappelijke omstandigheden bij de ontginning.

Het eigenlijke onderzoek heeft betrekking op de heideontginningen die in de periode 1880 tot 1940 tot stand zijn gebracht. Het wordt geplaatst tegen de achtergrond van historische en historisch-sociologische theorieën over de modernisering van de plattelandssamenleving in de negentiende en twintigste eeuw. Vanaf 1850 werd er echter al op grote schaal ontgonnen in de Peel. Vandaar dat de periode 1850-1880 als aanloopperiode in het onderzoek is betrokken. Het eindjaar is ingegeven door het feit dat er toen een einde kwam aan de grootschalige heideontginningen. De voornaamste actoren die in het onderzoek een rol spelen zijn de gemeentebesturen, de Nederlandse heidemaatschappij en de lokale Boerenbond en de daarmee verbonden coöperaties. De katholieke kerk is weliswaar voortdurend aanwezig, maar als regel niet meer dan op de achtergrond. Toch moet de kerkelijke binding en gebondenheid een belangrijk kenmerk zijn geweest van de groepen die bij de ontginningen betrokken waren.

Het boek begint met een theoretische uiteenzetting over de begrippen ontginning en modernisering. Vervolgens komen de onderzoeksvragen aan de orde en wordt een verantwoording gegeven van het gebruikte bronnenmateriaal. Naast een grote hoeveelheid vooral lokale literatuur zijn veel gegevens geput uit de gemeenteverslagen, de landbouwverslagen en de raadsnotulen van de betrokken gemeenten. Daarnaast zijn de archieven van het ministerie van landbouw, de Nederlandse heidemaatschappij en het kadaster geraadpleegd.

Centraal in het gehanteerde begrip van modernisering staat de ontsluiting van Brabant en de gevolgen van dat proces voor de ruimtelijke orde van het landbouwbedrijf. Op het niveau van de verschillende dorpen werd daarom gekeken naar de voortgang van de wegaanleg en de ontwikkelingen in het grondgebruik in de periode 1850 tot 1880. Daarna verschenen moderne instellingen als de Maatschappij van landbouw, de Boerenbond en de Heidemaatschappij. Aan de werkzaamheden van deze organisaties op het Brabantse platteland wordt ruim aandacht besteed. Vervolgens komt de periode aan de orde waarin de grote veranderingen zich hebben voorgedaan en de eerste grootschalige ontginningen op gang kwamen. Niet alleen de verkeers-

verbindingen, maar ook de financiële toestand van de gemeenten en de rechten op de Peelheide komen in dat hoofdstuk aan de orde. Door een gebrekkige ontwatering mislukten de eerste pogingen tot bebossing van de Peel. Dankzij de inspanningen van de Heidemaatschappij wist men deze problemen echter te overwinnen. Na de eeuwwisseling werden ook het provinciaal bestuur en de rijksoverheid actief op het gebied van de heideontginningen.

Het boek is goed geïllustreerd. De vele kaartjes verhelderen de tekst als het gaat om de topografische gesteldheid ter plaatse. Ook de andere illustraties zijn goed gekozen en fraai uitgevoerd. De blik blijft echter wel sterk op Brabant gefixeerd. Een confrontatie van de onderzoeksresultaten met ontwikkelingen in andere delen van Nederland of met andere disciplines blijft uit.

G. J. Borger

J. Blomme, *The economie development of Belgian agriculture, 1880-1980. A quantitative and qualitative analysis* (Dissertatie Katholieke universiteit Leuven 1992, Studies in social and economie history XXV, Studies in Belgian economie history III; Leuven: Leuven University Press, 1993, 501 blz., Bf2500,-, ISBN 90 6186 542 5).

Deze studie is de Engelstalige, aangepaste versie van de doctoraals verhandeling waarop J. Blomme in 1988 bij Van der Wee in Leuven is gepromoveerd.

Het werk van Blomme is van groot kaliber. In de uitwerking van de probleemstelling, bij het gebruik van methoden en in zijn analyses slaat Blomme vele nieuwe wegen in, en omdat de auteur het vak van historicus, van landbouwkundige en van macro-econoom verstaat, is het juist vanuit de combinatie van deze specialismen dat de economische ontwikkeling van de Belgische landbouw wordt doorgrond en nieuwe inzichten en resultaten worden aangeleverd.

De studie is in drie delen opgebouwd. In het eerste deel, de algemene inleiding, stelt de auteur zijn centrale vragen aan de orde, brengt hij zijn analysekader naar voren — de methode van de nationale rekeningen—en definieert hij begrippen en concepten. Vervolgens weidt hij uit over het karakter van de traditionele en de moderne landbouw en koppelt hij hieraan een summier beschrijving van de Belgische landbouw van vóór 1850 en die van de periode 1850-1880.

In het tweede deel houdt Blomme zich bezig met methoden rond het schatten van de produktie in akkerbouw, veehouderij en tuinbouw en bepaalt hij zich voorts tot de ontwikkeling van de inputs in het agrarisch bedrijf. Het doel hiervan is te komen tot een opstelling van een database van jaarcijfers voor alle relevante agrarische grootheden (opgenomen in de appendices 1-64). Bij het schatten van zijn cijfers gaat Blomme niet zonder meer af op de gegevens van de vele beschikbare tellingen. Waar gegevens elkaar tegenspreken of niet plausibel zijn, geeft hij doorwrochte kritiek en komt omzichtig met aanpassingen en correcties die vaak zijn verkregen na het nauwgezet volgen van meer indirecte wegen. Zo worden aan de hand van consumptie-cijfers de netto-produktie van broodgranen en aardappels en de afzet van haver buiten de landbouw achterhaald, aan de hand van voederbalansen veetellingen getoetst en mede op basis van een zoötechnisch model de jaarlijkse slachtaantallen van de verschillende categorieën rundvee bepaald.

Wat de inputs betreft, komen niet alleen de grond- en hulpstoffen aan bod, maar wordt ook de inkomensbenadering van de Nationale Rekeningen gevolgd, ofwel de ontwikkeling van de produktiefactoren kapitaal, grond en arbeid wordt nagegaan. Opmerkelijk is hierbij vooral de